

ХУДОЖНЯ ГНОСЕОЛОГІЯ НЕОРЕАЛІСТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті пропонується дослідження впливу неореалістичного філософського контексту на художню літературу. До уваги взято гносеологічні традиції та нові ідеї розуміння реальності буття та форм творення світу й суб'єкт-об'єктних взаємин.

Ключові слова: неореалізм, гносеологія, наратологія, іманентність.

В статье предлагается исследование влияния неореалистического философского контекста на художественную литературу. Внимание обращено на гносеологические традиции и новые идеи понимания реальности бытия, форм изображения мира и субъект-объектных отношений.

Ключевые слова: неореализм, гносеология, нарратология, имманентность.

The paper proposes a study of the influence of context on the neorealist philosophical fiction. The attention paid to the epistemological tradition and new ideas of understanding the reality of being, forms an image of the world and the subject-object relationship.

Key words: neorealism, epistemology, narratology, immanence.

Пізнавальна ситуація в гуманітарних науках у першій третині ХХ століття позначалася з усією відчутністю на філології (літературознавстві, мовознавстві), психології, філософії (особливо гносеології). Літературознавство та філософія взаємопов'язані спільною проблематикою, яка сформувалася на основі теорії пізнання. Це поєднання знайшло відображення у різноманітних неореалістичних теоріях, основні засади яких тяжіли до синтезу наукової, духовної, психологічної, емоційно-художньої інтерпретації людини і життя (як суб'єкт-об'єктних основ світу). Філософи-неореалісти експериментували у власних поглядах на світ і його суб'єкт-об'єктне підґрунтя творення, розширювали кордони філософської думки, об'єднували розмаїті галузі наук та створювали нові розгалуження для дослідницької думки. Своїми працями мислителі змінили спрямованість філософських інтересів своїх сучасників і послідовників на відкриття нового поля обсервації, адже їх цікавили не ідеалістичний абсолютизм і не лише матеріалізм, а зміст людських сприйнять, логічний зв'язок між теоретичними посиланнями, імперативами та пізнавальними можливостями. Тому

в основі неореалізму закладено різноманітні теорії визначення людського сприйняття світу та його складників, а також відображення світорозуміння через мовний, ментальний, суб'єкт-об'єктний компоненти художнього конструювання. Дослідницькі лінії міркувань розгалужені, однак у них зберігається логіка складних роздумів про процес сприйняття інформації, яку пропонує світ: філософія — наука — інтелектуальна пригода — досвід — універсалії минулого і майбутнього — свідомість — суб'єктивність — емоційна сила — моральність — суб'єкт — середовище — наука — філософія. Розробляючи різноманітні модуси розуміння неореалістичного впливу на суспільне життя, філософи стверджували, що неореалізм як наукове світосприйняття залишає за собою право на значний вплив на суспільний розвиток через багатогранний механізм зв'язку його наукових ідей. Окрема термінологія з тематичного кола філософії часто застосовується у літературознавстві: перцептивна функція (функція сприйняття), модус, іманентність (як учення про векторну структуру природи), креативність (активність, творчий імпульс), моністичність.

Дослідники філософського контексту літератури першої третини ХХ століття звертали увагу на гносеологічні методи та ідеї європейської філософської думки, яка має довгий шлях свого становлення і розвитку, позначений складним підґрунтям концепцій та специфічною термінологією. Паралельно з традиційними визначеннями літературознавці пропонували новаторські аналітичні погляди на світоглядну парадигму, залучаючи до літературного процесу нові імена філософів та введені ними категорії. Основою неореалістичної форми дослідження є гносеологічна теорія пізнання, зокрема її суб'єктивно-ідеалістична лінія, засновниками якої були Д. Берклі, Д. Юм, Д. Мілль. Ці представники суб'єктивного ідеалізму намагалися заперечити теорію матеріаліста Дж. Локка про об'єкт пізнання. Цей аспект становить суть основного питання філософії неореалізму, оскільки проблема пізнання посідає центральне місце в її методології.

Питання теорії пізнання у зв'язку із дослідженнями специфіки розвитку української літератури початку ХХ століття постають у працях Т. Гундорової, Д. Затонського, М. Ільницького, Ю. Коваліва, М. Кодака, М. Моклиці, Д. Наливайка, М. Сулими, М. Ткачука, Н. Шумило та ін.; в російській — Л. Андрєєва, М. Балашова, Є. Бобринської, І. Євламнієвої, А. Крючкової, В. Федотової, М. Федорової, В. Шкловського та інших.

У своїх роботах дослідники спирались на філософські концепції ХІХ — початку ХХ століть: А. Бергсона, М. Бердяєва, В. Дільтея, Ф. Ніцше, В. Розанова, В. Соловйова, З. Фрейда, Е. Фромма, А. Шопенгауера, О. Шпенглера, К.-Г. Юнга. Аналітичні засади цих теоретиків літературознавці вважали найбільш впливовими на естетичну свідомість митців. Здебільшого автори дискурсивного аналізу філософського впливу на художню практику посилалися на концептуальні ідеї двох ліній: Шопенгауер — Ніцше — Бредлі та Фрейд — Юм. На думку дослідників, теоретичні аспекти цих двох ліній філософії пізнання виявились близькими для творчої реалізації українських і російських митців. У цьому позначилися дві тенденції: по-перше, цікавість до ірраціоналізму, інтуїтивізму, песимізму, волонтаризму, психологізму та інших надбань філософсько-пізнавальних студій пов'язана зі зміною світогляду, орієнтирів психіки і духовності у складний період індустріальних та економічних революцій, урбаністичного розвитку, історичних подій, війн, тоталітарних режимів; по-друге, бажання відзначити належність української й російської літературної творчої еліти до європейського культурного кола.

Для українського письменства гносеологічні ідеї З. Фрейда, О. Шпенглера, Ф. Ніцше мали певну важливість. Так, найбільш впливовими ідеї Ф. Ніцше виявились у творчості В. Винниченка, а його «ідея “чесності з собою” (як релятивний принцип) у своєму перетворювальному моральному ефекті суголосна лозунгу “переборення моралі”» Ф. Ніцше. Слід згадати, що дослідження аналітичного зв'язку Винниченка — Ніцше вперше з'явилося 1913 року в журналі «Українська хата» (№ 5) у статті П. Христюка «В. Винниченко і Ф. Ніцше». Ці твердження підтверджуються прикладами із творчої спадщини В. Винниченка: у його романі «По-свій» герої говорять про Ніцше, а у повісті «На той бік» відчувається вплив ніцшеанських ідей «філософії життя», згадується і «Епікур із своєю атараксією, і Шопенгауер із своєю нірваною, і Кант із своїм імперативом» [1, с. 107].

У художньому доробку В. Підмогильного також простежується певна орієнтація на гносеологічні позиції А. Шопенгауера, З. Фрейда, Ф. Ніцше, а також К. А. Гельвеція та О. Шпенглера. Прихильність до філософських теорій підтверджується тим, що В. Підмогильний переклав з французької трактат К. А. Гельвеція «Про людину, її розумові здібності та її виховання». А також тим, що у творах «Третя революція», «Собака», «Дід Яким»,

«Остап Шантала», «Повісті без назви», романах «Місто» та «Невеличка драма» В. Підмогильний використовував імена філософів-ідеалістів, марксистів і дуалістів античності (Арістотель, Сенека, Епікур, Сократ, Платон), нового часу (Декарт, Бекон, Лейбніц, Сковорода) та періоду ХІХ — початку ХХ століть (Кант, Маркс, Шеллінг, Гегель, Бакунін, К'єркегор, Шопенгауер, Ніцше, Кайзерлінг). Хоча у творчій практиці письменника не позначилось учення З. Фрейда, все ж фрейдистський вплив виявився, зокрема у «спробі психоаналізу творчості» про І. Нечуя-Левицького. Можна припустити, що з фрейдистським психоаналізом В. Підмогильний міг ознайомитись через французькі та російські переклади, адже дух відкриття психофізіологічних теорій пізнання пронизує початок ХХ століття. Чинники психоаналітичних підходів спостерігаються в статті «Іван Левицький-Нечуй (спроба психоаналізу творчості)» (1927). Тут В. Підмогильний висловлює своє бачення великих можливостей застосування фрейдизму в критичному аналізі, який буде на основі фізіологічної тематики. У своїх критичних спробах письменник намагався крізь призму фрейдистської теорії пояснити чинність деяких сюжетів одвертого реалізму І. Нечуя-Левицького. Пряма розмова В. Підмогильного про фізіологію відомого українського реаліста ХІХ століття стала своєрідним вибухом у літературознавстві ХХ століття. Тому вона посідає особливе місце в контексті численних написаних і опублікованих статей про І. Нечуя-Левицького.

Вплив Ф. Ніцше на російську літературу — факт безперечний у літературознавстві. Про ніцшеанські мотиви писали І. Войтська, В. Дудкіна, Л. Немировська та інші. З кінця минулого століття проблема впливу Ф. Ніцше на культуру Росії порушена у зарубіжних дослідженнях, зокрема в працях К. Едіт, Е. Кловес та інших. Про взаємозв'язок творчої спадщини М. Горького і філософської думки Л. Колобаєва: «Горький залучав у коло своїх роздумів про російське життя етичну проблематику Ніцше, використовував, по-своєму переосмислюючи, деякі його філософські лейтмотиви і символи для реалізації власних творчих імпульсів» [2, с. 165]. Слід згадати про співзвучність назв праці німецького філософа і російського письменника: праця Ф. Ніцше «Несвоєчасні роздуми» (1909), яка була видана в Росії 1909 року за сприяння відомих філософів і літераторів (С. Франка, М. Гершензона, К. Бальмонта, В. Брюсова, Андрея Белого, Вяч. Іванова) та цикл статей М. Горького «Несвоевременные мысли» (1917—1918). Однак,

впливали на письменника не тільки Ф. Ніцше, а й інші філософи — А. Шопенгауер, Е. фон Гартман, В. Освальд, Г. Л. Бон, Ж. М. Гюйо (див.: М. Агурський «Горький як релігійний мислитель», 1991).

Основна проблема неореалістичної філософії — це проблема адекватності пізнання. В цьому вона збігається із кантівською проблемою «речі в собі». Однак на відміну від позитивізму І. Канта, у неореалізмі «чуттєво-дане» та об'єкт не розірвані в акті пізнання, тому у неореалістичній теорії спостерігаються інтуїтивний та метафізичний базис побудови, що становить суть дуалізму. До синтезу об'єктивного і суб'єктивного наближались погляди М. Лосського. Намагаючись поєднати ідеї І. Канта і Д. Локка у гносеології, М. Лосський звертався до інтуїтивізму. Позиції інтуїтивізму він розвив до нової методології, за допомогою якої намагався відродити «природний погляд на матерію, що допускає вміст плотського сприйняття не суб'єктивними переживаннями, а самою дійсністю (реальністю)» [3, с. 9]. Інтуїтивізм М. Лосського мав реалізувати дві протилежні позиції: відобразити ірраціональну реакцію на позитивістський рівень наукового пізнання та позначити кризу суб'єктивістського мислення. У своїй інтуїтивістській теорії він убачав спорідненість з ідеями американського неореалізму, а джерелами свого неореалізму М. Лосський вважав німецьку класичну філософію І. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінга, Г. В. Ф. Гегеля, російську релігійно-ідеалістичну думку ХІХ століття, християнські теорії слов'янофільства та містику В. Соловйова.

З ідеями філософів-неореалістів Б. Рассела, А. Н. Уайтхеда, Дж. Е. Мура, У. Джеймса пов'язане виникнення наратології. Різноманітні наукові галузі, в яких знаходить свої засади наратологія, підпорядковуються загальній теорії відносності, закони якої виправдовують процес мислення і ревізії поглядів у минулому, сучасному і майбутньому. Наративна методологія вирізняється значним плюралізмом поглядів та наявністю великої кількості теорій, що зумовило її поширення в різних галузях знань. В останні десятиліття наратологія як нова методика художнього аналізу опановує і сферу літературознавства. В українському науковому просторі наратологічні ідеї, а також пов'язані з її специфікою апробації у теоретичних підходах до вивчення літературних текстів з'явилися на початку нового століття. Нині така постановка питання і полегшує, і ускладнює дослідницький аналіз. Полегшення дає можливість відходу від консервативності й догматизму

в розкритті таємниць художнього мистецтва й аналізу твору. Наявність ускладнення диктує системність аналізу на основі енциклопедичних знань, сукупність яких полягає у сфері не тільки літературознавства, а й філософії, історії, психології, теології, антропології, фольклористики, мистецтвознавства та лінгвістики. Адже теоретичний комплекс наратології базується на векторних проявах людського життя, поведінки, доказовими аспектами яких виявляються різноманітні теорії.

Наратологія, як і всі її науково визначені похідні, є досить новою гілкою українознавчих студій. Історія її зачаткування дає можливість для різноманітних галузевих проєкцій, зокрема літературознавчих. Основу цих проєкцій становить органічний взаємозв'язок людини з її почуттями, характером, знаннями, потребами із соціально визначеним рухом суспільства. Інакше кажучи, герой твору не є просто літературним персонажем, а це — людина, яка має свій вік, стать, походження, соціальний стан; це — людина, яка є представником окремого часопросторового відрізка, позначеного традиціями попереднього часопросторового періоду та реценціями з іншим часопросторовим рухом. Загалом нарративний погляд відмовляється від догматизму в питанні до вивчення людини та її світу, а також постаті наратора і його звернень до наратора. Теорія нарративного вивчення оповіді цілком придатна для наукового застосування до будь-якого художнього твору оповідної конструкції. Нові підходи до аналізу збагачують інструментарій дослідження текстів та доповнюють і поглиблюють передумови їх наукового прочитання.

Значення методологічних засад неореалізму полягає у створенні універсальної теорії пізнання, в основі якої лежить поєднання наук (фізики, математики, лінгвістики, біології, філософії, етики та естетики). Неореалісти зробили найістотніший внесок у формування сучасної парадигми, основою якої є принцип універсалізму та реценція між різноманітними школами і напрямками. Мабуть, тому в західноєвропейських країнах неореалізм є одним з основоположних різновидів університетської методології, яка має впливову програму у викладанні гуманітарних і соціально-економічних дисциплін. Загалом методика неореалізму спрямована на побудову логічних форм розуміння світових процесів та людини через мовні, ментальні, фізіологічні компоненти. Ідеї неореалізму розвиваються у прагматичному річизні досліджень інтелектуальних даних, класових характеристик та чуттєвих можливостей.

Розгортаючи розмаїття ідей, неореалісти намагались атомізувати світ і світові процеси. Утім, неореалістів неможливо звинуватити в ілюзорності, шарлатанстві чи надмірному захопленні фантазіями. Їх роздуми цілком адекватні у своїй філософічності, оскільки, заглиблюючись у розуміння існуючого світу та існуючого у світі, вони йшли шляхом власних можливостей, які вирізняються надзвичайною інтелектуальністю. Розуміючи мінливість будь-яких ідей, концепцій, теорій у визначенні істини, неореалісти рухалися своєрідними стежками філософської думки: від намагання встановити істинність фактів життєдіяльності на основі певних доказів до їх заперечення тими ж доказами. Такий вибір думки був не зовсім зрозумілим не тільки для сучасної їм критики, а й для критиків подальшого часу. Тому неореалістам докоряли за їх суперечливі та плюралістичні погляди. Проте вони виявилися першими аналітиками, які, пропонуючи різноманітні аксіоми, не наполягали на їх бездоганності. Навпаки, представники неореалізму висловлювали думки про наявність різноманітного кола істинності залежно від галузі знань, часу і простору, ментальності, класової належності, які, своєю чергою, також взаємопов'язані у світі ідей, суб'єктивної та об'єктивної реальності. У пошукових методах вони стали першопрохідцями до таємниць буття на основі заглиблення в існуючий світ не тільки ідеальних, а й матеріальних, а також спільнотуалістичних концепцій та ідей.

Головний акцент неореалізму на позитивній цінності наукового знання у пізнанні світу став свіжим подувом світоглядних позицій першої третини ХХ століття. Концепції неореалістів розширили межі різноманітних учень і вплинули на розвиток оригінальних гіпотез. Завдяки неореалістам виникли нові світоглядні теорії еволюції, пов'язані з біологічними знаннями, здійснювалися спроби поєднання лінгвістики, фізики і фізіології, в одному колі досліджень розглядалися питання розуму і мови, особлива увага приділялася лінгвістичним аспектам у зв'язку з чуттєвими та інтелектуальними можливостями, розширювалась увага до ментальної характеристики, створювався особливий світ досліджень людини (як суб'єкта) та мікро- і макросвітів навколо неї (як об'єктів). Представники неореалізму не намагались подолати проблеми попередників (як ідеалістів, так і матеріалістів) у сфері суб'єкт-об'єктних взаємин, а пропонували новий погляд на них, стверджуючи наявність розмаїтих взаємозумовленостей цих категорій. Це надавало можливість не лише об'єднати суб'єкт і об'єкт у дослідницькому

колі світового пізнання, але й створило кардинально нове розуміння методологічної системи взаємодій, зокрема у літературознавстві.

Так, категорія суб'єкта у художньому творі визначається як персонаж, або людина, а її інтелектуальні, чуттєві, ментальні, фізіологічні дані — як характеристика та особливості. Категорія об'єкта у художньому творі визначена через довколишній світ живої (звір, птах, інша людина) та неживої (сонце, небо, місто, село, дім, дорога, хліб, книга) природи. Неореалісти звернули увагу на складні стосунки суб'єкта-людини і об'єкта як іншої людини, в чому завжди вбачались існуючі суперечності поглядів та світоглядних позицій. Зрозуміло, що такі суперечності відображені у літературознавстві як теорія конфліктів і пов'язані з нею численні теми й лейтмотиви. Неореалістичний філософський контекст виявив своєрідне відбиття в літературі у формах створення реальностей світу, в якому високе і низьке, прекрасне і потворне, добре і зле, порядне і підле, мудре і нерозумне завжди знаходяться поряд, і кордони цих протилежностей виявити неможливо.

Спираючись на пізнавальну традицію попереднього часу, неореалісти приділяли значну увагу новоствореним ідеям атомізму, інстинктивності, раціональної чуттєвості, науковим знанням, соціальним та ментальним основам у їхньому органічному взаємозв'язку для розуміння реальності буття.

Л і т е р а т у р а

1. *Винниченко В. К.* Вибрані твори / В. К. Винниченко ; [упоряд. текстів, передм. та прим. О. М. Савченко]. — Харків : Ранок-Веста, 2005. — 352 с.

2. *Колобаєва Л. А.* Горький и Ницше (к обсуждению проблемы нищенства в творчестве молодого Горького) / Л. А. Колобаева // Вопросы литературы. — 1990. — № 10. — С. 162—173.

3. *Лосский Н. О.* Основные вопросы гносеологии : [сб. ст.] / Н. О. Лосский. — Пг. : Наука и школа, 1919. — 207 с.